

Az archivisztika magyarországi szintézise

Megkésett megjegyzések a *Levéltári kézikönyvről*

Jelen sorok szerzője meglehetősen nehéz helyzetben van, amikor érvényes állításokat szeretne tenni a Körmeny Lajos főszerkesztésében 2009-ben, tehát immár hét évvel ezelőtt megjelent, majdnem 800 oldalas *Levéltári kézikönyvről*, mégis úgy döntött, megkísérli. A szerző ugyanis csupán botcsinálta levéltáros, végzettségére nézve angol-magyar szakos bölcsész, illetve irodalomtudományi doktori fokozattal rendelkezik. S bár a kulturális közalkalmazotti munkakörököt szabályzó rendelet a levéltárosi munkakör betöltéséhez gyakorlatilag bármilyen társadalomtudományi végzettséget elfogad, illetve a valóságban is előfordulnak a szakma képviselői között a legkülönbözőbb, általában persze bölcsészettudományi végzettséggel rendelkező személyek, az utóbbi tíz-tizenöt év tendenciája azt mutatja, hogy a magyarországi levéltárakba leginkább történelem és / vagy levéltár szakos bölcsészeket vesznek fel legszívesebben levéltárosi munkakörbe. A szerzőnek szerencsés véletlenek folytán mégis megadatott a lehetőség, hogy levéltárosként dolgozzon, s nem lévén sem történelem, sem levéltár szakos diplomája, igen sok mindent szükségszerűen a gyakorlatban tanult meg a levéltárтанról és a levéltárosi munkáról. Sok mindent a gyakorlat által, s persze igen sok mindent a tárgyalt kézikönyv segítségével tanult meg. Abban ugyanis megtalálható szinte az egész tudásanyag, még a neki joggal felróható hiányosságokkal együtt is, ami minimálisan szükséges és elégséges ahhoz, hogy valaki ma Magyarországon levéltárosi, esetleg levéltári kezelői vagy irattárosi munkakörben dolgozzon. Napjaink bölcsészettudományi diskurzusában amúgy is a *kultúratudomány*, a szellemtudományok integrálására és az interdiszciplináris szemléletre való törekvés a kulcsszó, így hát úgy vélem, talán egy kissé más területről érkezett bölcsész is veheti magának a bátorságot, hogy minősítsen egy ilyen kézikönyvet – elsődlegesen a gyakorlati használhatóság szempontjából – egy szakkönyvkritika keretében.

A Körmeny Lajos által főszerkesztett, 7 nagyobb fejezetre, valamint összesen 50 alfejezetre tagolódó kézikönyv megírásában összesen 34 történész-levéltáros és egyéb levéltári szakember vett részt, akik a teljesség igényével a következők: Albrechtné Kunszeri Gabriella, Alföldi Vilma, Bak Borbála, Balla Katalin, Bán Péter, Bertényi Iván, Borsodi

Csaba, Breinich Gábor, Chornowski Nóra, Czikkely Tibor, Cseh Gergő Bendegúz, Erdész Ádám, Érszegi Géza, Fazekas István, Haraszi Viktor, Horváth J. András, Kenyeres István, Körmendy Lajos, Körösmezei András, Künstler Ferenc, Lakos János, Mikó Zsuzsanna, Nyulászné Straub Éva, Orosz Katalin, Radics Kálmán, Ress Imre, Riedl László, Sipos András, Sölch Miklós, Szigetváry Éva, Szögi László, Szőke Zoltán, Szűcs István, G. Vass István. A könyv megírása minden kétséget kizáróan óriási szakmai munka volt, a főszerkesztő pedig minden alfejezet megírásával az adott levéltártani résztema kiváló hazai szakértőit bízta meg. Minden egyes nagyobb fejezet nem csupán a hatályos, aktuális ismereteket és szabályozásokat tárja olvasója elé, hanem egyúttal történeti távlatban is áttekinti az adott részterület kialakulását, tartva magát ahhoz az – egyébként kétségtelenül igaz – történettudományi kliséhez, hogy a jelent csupán a múlt ismeretével érthetjük meg igazán. E historikus szemlélet pedig a könyv használhatósága szempontjából produktívnak bizonyul. A kézikönyv ezzel együtt, mondhatnánk *sajátosan magyar mű*, hiszen nem követi a levéltártani tematikában a viszonylag közeli múltban megjelent, például francia vagy angolszász kézikönyvek struktúráját: nem csupán általános levéltár-elméleti és –gyakorlati szakkönyv, hanem deklaráltan mindezen túlmutatva a magyar levéltár-elmélet és történet tankönyvszerű szintézise, mely a rengeteg nemzetközi példa, az archivisztika elméletének és lehetséges gyakorlatának, nemzetközi szabványainak szükségszerű ismertetésén túl elsősorban a magyar állam történelmére, intézmény- és igazgatástörténetére és kialakult levéltári struktúrájára fókuszál. A célközönség tehát alapvetően olyan levéltárosokból vagy egyéb levéltári dolgozókból, illetve levéltáros-hallgatókból, esetleg segédlevéltáros OKJ-képzésben részt vevő hallgatókból áll, akik magyarországi levéltári intézményekben, irattárakban vagy egyéb hasonló szakmai intézményben, esetleg vállalati irattárakban dolgoznak vagy szeretnének a jövőben elhelyezkedni. A könyv tartalmazza tehát mindazt, amit egy levéltárosnak (bárhon a világon) illik tudnia, ugyanakkor mindezen túlmutatva specifikusan azt is, amit egy, a 2010-es évek Magyarországon dolgozó levéltárosnak munkája eredményes ellátásához az adott országon belül feltétlenül tudnia kell.

Az első fejezet, a *Történeti segédtudományok* a történelem segédtudományait, a mindenkori történész, vagy egyéb történettudománnyal foglalkozó szakember munkáját segítő, nem vagy csak részben önálló tudományágakat mutatja be. Egy közép- vagy koraújkorral dolgozó levéltárosnak ennél természetesen jóval többet kell tudnia az oklevéltanról, a paleográfiáról, a címertanról, a pecséttanról, a kronológiáról és a történeti földrajzról, mint amennyi a kézikönyv első fejezetében olvasható, hiszen az erre a területre történő specializálódás többéves tanulási folyamat eredménye. Ennyit azonban, amennyit e

fejezet meglehetősen lényegre törően tartalmaz, a történelem segédtudományairól ellenben gyakorlatilag minden egyes levéltárosnak érdemes tudnia még akkor is, ha soha az életben nem dolgozik majd az 1900-as évek előtt keletkezett iratanyaggal, ezzel együtt pedig a körülbelül 60 oldalas fejezet kiváló bevezetőként szolgálhat azon levéltárosoknak vagy levéltáros-hallgatóknak is, akik későbbi munkájuk során esetleg közép- vagy koraújkori dokumentumok feldolgozására és kutatására specializálódnának.

A második fejezet, a *Magyarország kormányzati, igazgatási és igazságszolgáltatási intézményeinek története*, a kézikönyv leghosszabb tematikai egysége a maga körülbelül 200 oldalával egyúttal a legfontosabb is, hiszen az iratkezelés során a levéltáros alapvetően az iratképző intézmények történetével foglalkozik, ezáltal pedig az iratok keletkezésének kontextusával foglalkozik. A fejezetnek igen nagy erénye, hogy nem csupán a magyar állam intézményeinek fejlődéstörténetét mutatja be az államalapítástól napjainkig, hanem kitér a gazdasági, társadalmi, vallási, politikai iratképző szervezetekre és intézmények történetére is, hiszen a kormányzattörténet és az államigazgatás-történet elválaszthatatlan mind az egyháztörténettől (lévén az állam és az egyház sokáig nem került elválasztásra a magyar és az európai történelemben), mind pedig a politikátörténettől. Hiszen például gondoljunk csak bele, hogy a pártállami időkben az egyetlen engedélyezett és regnáló politikai párt formálisan nem ugyan nem volt állami szerv, de facto mégis akként működött és jelentős közhatalmat gyakorolt.

A harmadik fejezet, mely a *Magyar levéltártörténet, levéltári jog* címet viseli, tüzetesen végigmegy a magyar levéltártörténet főbb állomásain, s azt – legalábbis az 1949-es dátumig, a szocialista államrend megszilárdulásáig – megkísérli elhelyezni a tágabb, európai levéltártörténeti kontextusban. A szocialista korszak levéltártörténetéről és levéltári reformjairól ugyanolyan terjedelmű, igen részletes leírást kapunk, mint a magyar levéltári intézmények 1526 és 1949 közötti alakulásáról, az alfejezet pedig felhívja rá a figyelmet, hogy bár a kommunista rendszer kísérletet tett a szovjet levéltári modell bevezetésére, azt szerencsére mégsem vezette be teljesen. Bár a korábban önálló megyei levéltárakat beolvasztották az állami levéltári struktúrába, és rengeteg területen bevezették a titkos iratkezelést, a levéltárügy megmaradhatott a kulturális tárca felügyelete alatt, és nem került a politikai rendészeti szervek fennhatósága alá, mint más szovjet csatlósállamokban. Érdekes történeti tény, hogy az állampárt levéltárai kívül estek az állami levéltári rendszeren, a levéltárügy alakulását pedig alapvetően a politikai érdekek határozták meg, de ezzel együtt a legtöbb levéltári szakember megtarthatta állását, a kutatók korlátozottan ugyan, de továbbra is kutathattak, és a centralizáció ellenére a szovjet modell csak részben került bevezetésre. A

fejezet kitér arra is, hogyan alakult át a magyar levéltárügy és levéltári struktúra 1995 után, a történeti részt pedig közvetlenül követi a levéltári jogi alfejezet, mely először ugyancsak történeti áttekintést nyújt a magyar levéltári jogi szabályozás történetéről, majd igen részletesen mutatja be és elemzi a hatályos, a rendszerváltozást követően immár demokratikus elvek alapján kodifikált jogszabályokat, főként az 1995. évi levéltári törvényt (1995. évi LXVI. törvény).

A negyedik, *Irattan és iratkezelés* című fejezet a maga szűk száz oldalával kiváló elméleti és történeti áttekintést ad az iratképzés és az iratkezelés folyamatáról, megismerteti olvasóját a polgári kor iratkezelési szabályaival, az 1969-es nagy magyarországi iratkezelési reformmal, majd az iratkezelés napjainkban használatos módszereivel, és hangsúlyozottan nem csupán az állami szervek iratkezelési sajátosságait mutatja be, de a vállalati iratkezelés igen változatos módozatait is. Ezután következik az egyébként elsősorban jól nyilván csak a gyakorlatban elsajátítható iratkezelési folyamat ismertetése (az érkeztetés, az iktatás, az ügyintéző kijelölése, az expediálás, a kiadmányozás, az irattári kivezetés és irattárba helyezés részfolyamatainak részletes bemutatása), az iratok rendezésének) és selejtezésének, valamint ezek szintjeinek (alap-, közép- és darabszintű rendezés és selejtezés) bemutatása, az irattári segédletkészítés bemutatása, majd az iratanyag irattárból levéltárba történő átadási folyamatának leírása. A fejezet egyúttal ismerteti az iratkezelési feladatok ellátásához elengedhetetlen, hatályos közigazgatási eljárási törvényt is (2004. évi CXL. törvény), valamint az állam titkainak védelmére vonatkozó jogi szabályozásokat, mely minősített iratok levéltárba adása esetén a történeti értékű iratokkal foglalkozó levéltárosok munkáját is érinti, nem csupán az élő, ügyviteli értékű iratokkal dolgozó irattárosok és ügykezelőkét.

Az ötödik fejezet, a *Levéltártan* a levéltárosi munkához kiváló elméleti alapokat nyújt, habár az iratok leírását, rendezését, selejtezését mind az irattári, mind a levéltári munka területén elsősorban a gyakorlatban lehet és kell megtanulni. A fejezet történeti távlatban tárgyalja a pertinencia elvét, mely alapvetően az iratok tárgya szerinti rendezési elvet jelent, s felhívja rá a figyelmet, hogy 1840 és 1900 között végül a levéltárelméletben és persze a gyakorlatban végül is nagyrészt a proveniencia elve terjedt el, mely szerint a levéltári anyag rendezésénél, rendszerezésénél abból kell kiindulni, hogy az adott anyagnak hol van a rendeltetészerű helye, az adott iratanyagot pedig szerves összefüggéseinek rendszeréből kiszakítani nem szabad. Az irattani fejezethez hasonlóan a levéltártani fejezet is igen részletesen tárgyalja a levéltári iratanyag rendszerezésének módjait és szintjeit, az egyes hierarchikus levéltári egységeket (fondfőcsoport / szekció, fondcsoport, fond, kútfő / tétel, ügyirat, egyes irat, stb.), a selejtezés és a segédletkészítés módjait és szintjeit, valamint a

levéltári iratok kutatásának és kutathatóságának lehetőségeit és szabályait, illetve a kutatást támogató levéltárosok feladatait.

A hatodik, *Állományvédelem és reprográfia* című fejezet a maga mintegy 90 oldalas terjedelmével lényegre törő ismertetése a levéltári anyagot károsító lehetséges tényezőknek és az iratanyag ezektől való megóvását segítő eljárásoknak, valamint a levéltári anyag védelmére vonatkozó szabályoknak. Bár egy gyakorló levéltárosnak nem szükséges állományvédelmi szakembernek lennie, az alapvető állományvédelmi előírásokkal kötelező tisztában lennie, hiszen ezek betartásán múlhat, megmarad-e épségben a magyarországi levéltárakban őrzött írott kulturális örökségünk. Az állományvédelemmel kéz a kézben jár a reprográfia, a levéltári iratok jórészt ugyancsak az eredeti iratanyag megóvását szolgáló másolása. A fejezetnek nagy erénye, hogy nem csupán a hagyományos, jobbára papíralapú iratanyag állományvédelmére és másolásának lehetőségeire tér ki, hanem a 2000-res évek végén immár a nem hagyományos adathordozókkal, mint mikrofilmek, fényképészeti anyagok, mozgófilmek, mágneses adathordozók, illetve a digitális adathordozók megóvásával is foglalkozik, illetve megemlíti az egyre inkább rohamléptekkel terjedő digitalizálást is, mint lehetséges másolási technikát.

A hetedik, *Levéltári informatika* című záró fejezet az, mely leginkább sejtetni enged, milyen lesz a jövő levéltára és levéltárossága, és persze ez az a fejezet is, amelyet már most így, a könyv megírása után hét évvel az informatika rohamos fejlődése és a hatályos magyar jogi szabályozás folytonos változása miatt is részben elavultnak tekinthetünk. Annyi biztos, hogy az információs forradalom teljesen új korszakot és távlatokat nyitott az iratok és egyéb adathordozók, valamint a bennük tárolt adatok kezelésében, és mind a könyvtárban, mind a levéltárban elmélete és gyakorlata páratlan lehetőségek, ugyanakkor nagy kihívások előtt áll. A fejezet ismerteti az egyes, az európai és angolszász levéltári gyakorlatban jelenleg is használatos elektronikus iratleírási szabványokat, bevezeti olvasóját az adatbázis-építés, a digitalizálás és a digitális iratkezelés alapjaiba, ugyanakkor már elavult információkat is tartalmaz, hiszen a digitális iratkezelés terén a magyar levéltárügy csak az elmúlt hét évben is óriásit lépett előre: például a könyv által még ismertetett E-Archívum levéltári nyilvántartó szoftver helyett az állami levéltárak már a svájci fejlesztésű ScopeArchiv programot használják, 2012 októberében pedig az Országos Levéltár és a megyei levéltárak integrációjával létrejött a Magyar Nemzeti Levéltár, így – legalábbis a kulturális tárca alá tartozó állami területi általános levéltárak esetében – sok minden, így a digitális iratnyilvántartás és kezelés is egységesítésre került. Az Európai Unió támogatásával pedig 2009 és 2013 között zajlott le az Elektronikus Levéltár Projekt, melynek keretében Budapest Főváros Levéltára és a Magyar Nemzeti Levéltár, miként azt az MNL honlapján is

olvashatjuk a projekt leírásában „*saját üzemeltetésű levéltári rendszereiken keresztül, egy, a Központi Elektronikus Szolgáltató Rendszer részeként létrejött egységes központi infrastruktúra és az azon működő közösen felhasználható levéltári szolgáltatásokhoz csatlakozva építik ki az elektronikus levéltári funkciókat. A(z azóta) megvalósult rendszer tartalmazza mind a papír alapú, hagyományos levéltári iratok nyilvántartási és leírási adatainak kezelését, mind a vegyes iratok (papír és elektronikus) kezelését és az elektronikus iratok teljes körű kezeléséhez szükséges eszközöket és feldolgozó eljárásokat.*” Tehát csak az elmúlt néhány évben is óriási fejlődés ment végbe Magyarországon az elektronikus iratkezelés, a digitalizáció és a levéltári iratok elektronikus úton való kutathatósága terén.

Megemlítendő továbbá, hogy egyre-másra zajlanak jelenleg is a nagyszabású iratdigitalizációs, valamint a digitalizációs eljárások sztenderdizációjára irányuló levéltári projektek, többek között a 2014-ben indult és nemrég véget ért, levéltári informatikai szempontból úttörő E-ARK Projekt, melyről ugyancsak érdemes néhány szót ejtenünk, s amelynek – a Magyar Nemzeti Levéltár honlapján ugyancsak elérhető rövid projektismertető szerint – *az volt a kiindulópontja, hogy Európán belül nem alakult ki egyértelmű, széles körben elfogadott megoldás az elektronikus iratok megőrzésére, sőt az egyes európai levéltárak eltérő megközelítést alkalmaznak még ugyanolyan típusú iratok kezelésére is. Az iratok strukturált vagy strukturálatlan formában való megőrzésének dilemmája és a belőlük következő stratégiák diverz módon való megvalósítása eltérő fejlesztési irányokat és alkalmazásokat eredményezett, jelentősen megnehezítve az európai szinten való átjárhatóságot. [...] A projektben részt vett öt, a legmodernebb technológiákat a gyakorlatban is használó európai nemzeti levéltár – Észtország, Dánia, Norvégia, Szlovénia és Magyarország nemzeti levéltára –, négy kutatóintézet, három fejlesztő cég és két kormányzati szereplő. Rajtuk kívül két további szakmai szervezet – a DLM Forum és a Digital Preservation Coalition – biztosította a szakmai terület lehető legszélesebb körének bevonását. A projekt eredményeit egyaránt hasznosíthatják az adatkezelők, adatszolgáltatók, szoftverfejlesztők és a levéltárak. Az E-ARK projekt az OAIS szabványnak megfelelő teljes archiváló rendszert modellezi, beleértve a levéltári tartalmaknak az egyelőre jobb megoldás hiányában strukturált és strukturálatlan tartalomként meghatározott formáit, amelyek leegyszerűsítve a fájlszerkezetben, illetve relációs adatbázis-kezelőben keletkezett tartalmakat jelentik. A projekt integrálja az eddig elkészült és használatban lévő eszközöket, használatukhoz integrációs keretrendszert fejlesztett. A fenti célokkal összhangban a megvalósítás is három fő szakaszra oszlik, az eszközök összegyűjtésére, az integrációs platform kifejlesztésére és az értékelésre.*” Minderről a hatalmas mérvű nemzetközi, s egyúttal

a magyar levéltárügyet is alapjaiban érintő fejlődésről a 2009-ben megjelent kézikönyv és annak informatikai fejezete még szükségszerűen nem szólhatott. Mindazonáltal már akkor eljátszott a gondolattal, milyen perspektívák is várhatók, és abban minden bizonnyal igaza volt, hogy mind a lehetőségek, mind pedig a megoldandó problémák igen nagy horderejűek lesznek, és igen heves, ám annál termékenyebb viták várhatók majd a magyar levéltárelmélet színterén is. A digitális technológiák rohamos térhódítása mind a tudományos információkezelésben, mind az államigazgatás területén mindenképpen paradigmaváltást, ráadásul viszonylag gyors paradigmaváltást jelent a teória és a gyakorlat szintjén egyaránt a levéltárügyben is, a magyar levéltárosoknak pedig reagálniuk kell a jövő kihívásaira, s ezt minden bizonnyal sikerrel meg is fogják tenni.

A mű a maga hibáival, hiányosságaival és mára (persze csak kisebb) részben elavult információtartalmával együtt kiváló tankönyv, kézikönyv és egy adott tudományterület adott országra specifikálódott, szintetikus összefoglalása, mely szinte mindent tartalmaz, amit az adott szakma gyakorlóinak legalábbis illik, vagy legalábbis illene tudnia. (Abba most talán ne menjünk bele, milyen hiányos némely esetben a valóságban a gyakorló levéltárosok szakmai felkészültsége, illetve hogy papíron azonos beosztásban dolgozó levéltárosok munkája mennyire eltérő kompetenciákat kívánhat, elég, ha mondjuk az iratórzó és nem-iratórzó osztályon dolgozó szakemberek munkája közötti különbségekre gondolunk.) Mondhatjuk, nem csak a magyar levéltár-elmélet és –történet területén, de nemzetközi szempontból is figyelemre méltó, a levéltáros szakma ismereteit szintetizáló szakkönyv született meg 2009-ben. S bár a munka mondjuk 90 %-a a mai napig helytálló, és mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kiválóan használható kézikönyvről beszélünk, a rohamosan fejlődő világ, a vonatkozó szabályozások és a magyar levéltári struktúra változásai, valamint az ismeretek gyors bővülése adott esetben már indokoltá tenné a *Levéltári kézikönyv* egy javított, bővített és átdolgozott kiadásának elkészítését, melyet mind az Osiris Kiadó, mind pedig a Magyar Nemzeti Levéltár megfontolhatja. Az elismeréssel együtt a könyv végre egy kis megújulást, bővülést is megérdemelne – a megváltozott állami levéltári struktúráról, annak esetleges előnyeiről és hátrányairól szóló információk aktualizálása mellett főként az informatikai fejezet érdemelne egy alapos kiegészítést. Szólhatna továbbá egy-egy részfejezet olyan levéltári részterületekről is, melyeket már a könyv korábbi recenzense, Kecskeméti Károly is hiányolt: az új kiadás szót ejthetne majdan a levéltári és irattári dolgozók képzéséről, annak magyarországi sajátosságairól és esetleges reformjavaslatairól (voltak és vannak is ugyanis ilyen reformjavaslatok), a levéltári épületek építészeti követelményeiről, a levéltári vezetők munkájáról, továbbá a levéltári intézmények költségvetéséről. Ez pedig csupán szubjektív

javaslat, de csatlakozhatna a kézikönyv majdani újrakiadásához függelékként egy átfogó, a leglényegesebb műveket magában foglaló bibliográfia is a magyar és magyarul elérhető levéltártani szakirodalomról, túl az egyes fejezetek végén olvasható tájékoztató irodalomjegyzékeken. Jó szívvel várjuk hát a majdani javított és bővített kiadást.

(Budapest, Osiris Kiadó–Magyar Országos Levéltár, 2009, 786 oldal, 5980 Ft)